

**Іван Посохов, *Студентство університетів Російської імперії XIX – початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури*,
Charków 2013, ss. 275, fotografie, streszcz. w j. ang.**

Okres nauki na uniwersytecie to czas, kiedy studenci formują swój światopogląd, sposób myślenia oraz poglądy i przekonania dotyczące otaczającego ich świata. Ważny także z punktu widzenia nabywania umiejętności przydatnych w przyszłej pracy zawodowej a co za tym idzie określonego przyjmowaniu etosu zawodowego. Ukraiński historyk Iwan Posochow podjął interesującą i unikalną próbę przedstawienia portretu zbiorowego studentów uniwersytetów rosyjskiego imperium w XIX i na początku XX w. Stał przed niezwykle trudnym wyzwaniem ukazania subкультуры studenckiej tego okresu z jej światem wartości i postaw. Postanowił odkryć przed czytelnikiem jej fenomen, jako odrębnej warstwy kulturalnej i intelektualnej oraz swoisty koloryt życia ówczesnych studentów.

Książka I. Posochowa ukazała się w ramach serii wydawniczej *Структури повсякденности* i została poprzedzona przedmowami redaktorów Olgi Koljastruk i Włodzimierza Duchopielnikowa. W swej wewnętrznej strukturze składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia stanowiącego jej podsumowanie, bibliografii wykorzystanych publikacji naukowych i źródeł, wybranego materiału ilustracyjnego, który stanowią głównie fotografie z epoki oraz indeksu osobowego. We wstępie autor określił problematykę badawczą książki, którą jest subкультура studencka w XIX i na początku XX w. funkcjonująca na uniwersytetach Imperium Rosyjskiego. Wyjaśnia, co rozumie pod pojęciem subкультуры oraz określa zakres chronologiczny i obszar terytorialny swoich dociekań.

Rozdział pierwszy stanowi swego rodzaju wprowadzenie w badaną tematykę i posłużył do prezentacji dotychczasowego dorobku historiografii w zakresie badań dotyczących uniwersytetów rosyjskich oraz wykorzystanych w pracy źródeł. Autor zwraca uwagę, że badania historyczne w tym zakresie koncentrowały się wokół zjawisk o charakterze społeczno-politycznym. Sygnalizuje podstawę źródłową, jaką wykorzystuje w swoim opracowaniu, na którą składają się materiały źródłowe z Centralnego Archiwum Historycznego Ukrainy w Kijowie, Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego, Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej, Państwowego Archiwum w Charkowie, rękopisy znajdujące się w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Państwowej i Instytutu Literatury Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Podkreśla ważną rolę, jaką miała analiza źródeł drukowanych o charakterze normatywnym wydawanych przez ministerstwa oraz władze uniwersyteckie. Podkreśla rolę pamiętników, dzienników i epistolografii oraz czasopism z tamtego okresu, które okazały się bezcenne, jeśli chodzi o ukazanie stylu życia środowiska studenckiego. Zwraca także uwagę na literaturę piękną, jako odrębne i wyjątkowe źródło informacji o ówczesnym życiu studenckim oraz wartościach wyznawanych przez studentów.

Rozdział II został poświęcony studenckiemu światowi wartości. Autor omówił w nim stosunek studentów do tradycyjnych wartości związanych z religią, rodziną, patriotyzmem i narodem. Pojawił się przy tej okazji ciekawy wątek studentów polskiego

pochodzenia ze względu na to, że już w I połowie XIX w. ci z nich, którzy studiowali na uniwersytetach w głębi Rosji podkreślali swoją odrębność narodową. Autor zajął się również w tym rozdziale kwestią wpływu, jaki pobyt na Uniwersytecie miał na wartości etyczne i osobisty stosunek studentów do przyszłej pracy zawodowej. Zauważa przy tej okazji, że teoria wykładana na uczelni często nie miała związku z rzeczywistymi potrzebami, bowiem profesorowie zachęcali studentów do poznawania czystej nauki, co część studentów traktowała, jako naukę dla nauki. Odrębne miejsce poświęcił studenckiemu stylowi życia oraz strojowi studenckiemu. Autor zwrócił uwagę, że sposób ubierania się studentów odróżniający ich od innych grup wynikał z narzucanych przez państwo rozwiązań. Środowisko studenckie początkowo przyjmowało te wymogi bez większych sprzeciwów, jednak od połowy XIX w. zaczęła dominować postawa odrzucenia obowiązującego mundur studenckiego i wprowadzania w narzuconej przez państwo formie ubioru samowolnych zmian. Sporo miejsca poświęcił autor poglądom nihilistów oraz zewnętrznym cechą ich stylu ubierania się i zachowania. Stara się także wskazać cechy wyglądu zewnętrznego wyróżniające studentów poszczególnych kierunków uniwersyteckich, ale i narodowych. Wspomina o pojawieniu się w II połowie XIX w. obiegowej opinii o ubóstwie studentów, a wśród nich samych wręcz osobliwego kultu biedy, jeśli chodzi o sposób ubierania się i żywienia. Zauważa również zmiany w codziennych rozrywkach studenckich i sposobach spędzania wolnego czasu wskazując, że do typowych form rozrywki należały przedstawienia teatralne, studenckie wieczorki literackie, dyskusje i spotkania. Autor dużo miejsca poświęcił również problemowi spożycia alkoholu, które zwykle towarzyszyło spotkaniom studenckim.

W rozdziale trzecim porusza kwestię poszukiwania ideałów przez studentów. Autor zauważa, że w I poł XIX w., studenci identyfikowali się z ideałami równości, wolności i demokracji, a na ich poglądy bardzo mocno wpływał romantyzm i idealizm a od lat 30-tych XIX w., także liberalizm. W okresie późniejszym ogromny wpływ na wyznawany świat wartości zaczął mieć socjalizm, a na przełomie XIX i XX w. można mówić o dominacji poglądów związanych z ideą rewolucji socjalnej. Autor zwraca uwagę na nihilistów, których sposób życia i działalność stanowiła najbardziej wyraźny przykład protestu w stosunku do istniejącej rzeczywistości. Sporo miejsca poświęca także stosunkowi studentów do tradycyjnych wartości i zauważa, że był on często odmienny od tego, co wynieśli z domu oraz stanowił wyraz sprzeciwu wobec poglądów swoich rodziców. Spora grupa studentów nie uznawała potrzeby zakładania rodziny czy legalizacji związków z kobietami z przyczyn ideowych lub finansowych, ewentualnie uznawało za możliwe zawarcie związku małżeńskiego by zachować pozory mające świadczyć o ustatkowaniu się. Podejmuje autor ciekawy wątek podejścia studentów do życia erotycznego zarówno hetero jak homoseksualnego. Zajmuje się również ideałami osobowości studentów związanymi ze stosunkiem do innych ludzi wskazując, że wpływ na formowanie się indywidualnego charakteru miała duża swoboda, z jaką spotykał się student podczas studiów uniwersyteckich. Zwraca uwagę, że ogromny wpływ na formowanie się osobowości studentów mieli nie tylko profesorowie uniwersyteccy, ale i grupa rówieśnicza, w której przebywali. Do cenionych przez ogół studentów cech osobistych zalicza: szczerość, prawdomówność, braterstwo i odwagę osobistą. Zauważa także, że o ile w I połowie XIX w. studentów cechował swego rodzaju romantyzm to już pod koniec XIX w. zaczęła przeważać chęć bycia w awangardzie postępu, radykalizm i gotowość do działania.

Rozdział czwarty dotyczy kontaktów i stosunku subkultury studenckiej do władzy oraz społeczeństwa. Przedstawiając stosunek studentów do instytucji państwowych autor zauważa, że jeszcze w I połowie XIX pomimo ścisłego nadzoru sprawowanego nad uniwersytetami przez jego organy wieku nie był on wrogi. Nieco inaczej traktowali studenci kierownictwo uniwersytetów, z którym niejednokrotnie toczyli boje w sprawach istotnych dla swego środowiska często wspierani w tego rodzaju konfliktach przez kolegów z innych uczelni. W II połowie XIX w. pojawia się zmiana stosunku sporej części studentów do władzy państwowej, a od lat 80-tych można mówić wręcz o ich wrogości wobec państwa. Najbardziej wyrazisty pod tym względem jest okres rewolucji 1905 r., kiedy antyrządową postawę prezentuje większość studentów i próbuje uczynić z uniwersytetów swego rodzaju klub polityczny. Odrębnie autor potraktował wzajemne kontakty pomiędzy studentami a profesorami wskazując na ich niejednorodność wynikającą w dużej mierze z indywidualnych cech osobowości poszczególnych profesorów i ich poglądów. Dostrzega przy tej okazji specyficzny charakter grupy profesorów uniwersyteckich wynikający z ówczesnych uwarunkowań i uzależnienia kariery naukowej od władzy państwowej. Konflikty pomiędzy studentami a profesorami miały najczęściej charakter lokalny, chociaż warto zauważyć wsparcie udzielane przez kolegów z innych uczelni w takich sytuacjach. Ostatnim wątkiem podjętym przez autora jest stosunek studentów do miejscowej społeczności i ludu. Autor zauważa, że studenci byli świadomi swojej odrębności, a część z nich odczuwała niechęć ze strony miejscowej elity. Poczucie wyalienowania z życia towarzyskiego miejscowych elit pojawiało się głównie wśród studentów o niskim statusie. Niemniej studenci brali na ogół aktywny udział w miejscowym życiu kulturalnym, a nawet sami aktywnie je organizowali. Zdecydowanie bardziej pozytywnie ogół studentów podchodził do kontaktów z ludem, uważając za swoją powinność niesienie oświaty i wspieranie go w walce o lepszą przyszłość.

Autor ukazał problematykę subkultury studenckiej tego okresu na tle ówczesnych zmian społeczno-politycznych oraz obyczajowych w Imperium Rosyjskim. W swoich rozważaniach skupia się na studentach uniwersytetów w Moskwie, Petersburgu, Charkowie, Kazaniu, Kijowie i Noworosyjsku, a w nieco mniejszym stopniu dorpackiego oraz powstałych na przełomie XIX i XX w. tomskiego i saratowskiego. Natomiast praktycznie pomija studentów z Warszawy, Wilna oraz Helsinek uznając, że uniwersytety w tych miastach miały swoją specyfikę różniącą je od pozostałych uczelni wyższych ówczesnej Rosji.

Poddał wnikliwej analizie różnorodne źródła, umiejętnie wykorzystując zarówno źródła drukowane: akty prawne, rozporządzenia, ukazy, instrukcje i zarządzenia wewnątrz uniwersyteckie. Dużą rolę odegrały także źródła stanowiące spuściznę po działalności korporacyjnych organizacji i towarzystw studenckich. Ważną rolę w analizowanym materiale źródłowym odegrały źródła o charakterze prywatnym - dzienniki, pamiętniki i listy studentów, które w dużej mierze przyczyniły się do przedstawienia sposobu myślenia i swego rodzaju kodu kulturowego właściwego dla subkultury studenckiej. Niemniej autor traktuje je z dużą dozą krytycyzmu zauważając, że są one przeznaczane indywidualnymi dla ich twórców doświadczeniami z życia studenckiego. Jednocześnie zawarty w nich ładunek emocjonalnego opisu życia studenckiego jest często szczyry i bezpośredni, a pobyt na uniwersytecie przedstawiany, jako okres przyjmowania określonych postaw i poglądów osobistych.

Zestawienie i analiza różnorodnych źródeł pozwoliła ukazać wielorakie aspekty codziennego życia studentów na uniwersytecie i poza nim. Szczególnie źródła o charakterze osobistym pozwoliły pełniej poznać świat wartości i ideałów, jakimi nasiąkali studenci podczas nauki na uniwersytecie oraz w wyniku wzajemnego oddziaływania ze strony kręgów, w jakich się obracali. Zapiski o charakterze pamiętnikarskim stanowiły jednocześnie odzwierciedlenie przemian, jakie zachodziły w sferze moralno-etycznej i swego rodzaju nośnik uniwersyteckiej pamięci.

Niewątpliwie autor dostrzega, że czas nauki na uniwersytecie to nie tylko wchodzenie w dorosłość, ale i formowanie się świadomości przynależności do warstwy inteligencji. Okres ważny także z punktu widzenia nabywania umiejętności przydatnych w przyszłej pracy zawodowej a co więcej kształtowania postaw moralnych, w tym roli w społecznej. Czas, kiedy studenci formują swój światopogląd, sposób myślenia oraz poglądy i przekonania dotyczące otaczającego ich świata. Autor wyraźnie wskazuje, że opisywani przez niego studenci mieli świadomość konieczności walki z zacofaniem i brakiem oświaty. Stąd ich aktywność na polu popularyzacji wiedzy zdobytej podczas studiów i szerzenia oświaty wśród ludu. Dostrzega radykalizm studentów w podejściu do praktycznego wykorzystania zdobytej wiedzy i wpływ przygotowania uniwersyteckiego na wyznawany świat wartości. Pobyt na Uniwersytecie wywoływał w nich poczucie prawa i obowiązku do zabierania głosu w sferze polityki i powodował, że sprzyjali zmianom służącym wewnętrznej modernizacji ówczesnej Rosji. Świat wartości i idei popularny wśród studentów powodował także ewolucję poglądów rosyjskiej inteligencji.

Dariusz Szewczuk (UMCS)